



ODGOVOR NA KRIZU COVID-19:

**Izazovi, potrebe i očekivanja
crnogorskih preduzeća**

O istraživanju

Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG) je, uz tehničku podršku Međunarodne organizacije rada (MOR), sprovedla drugo istraživanje među crnogorskim preduzećima radi procjene uticaja pandemije COVID-19 na poslovanje u Crnoj Gori. Istraživanje je sprovedeno u periodu oktobar - novembar 2020. godine, na uzorku od 312 preduzeća (mikro, mala, srednja i velika) iz cijele Crne Gore. Osim podataka prikupljenih online putem, u toku decembra je realizovano i nekoliko dubinskih intervjeta, s ciljem da se omogući dodatna analiza dobijenih podataka. On-line upitnik je pripremila UPCG, na osnovu MOR-ovog alata za anketiranje preduzeća: Procjena potreba preduzeća koje proizilaze iz COVID-19.

Istraživanje je mjerilo percepciju preduzeća vezano za kontinuitet njihovog rada, finansijsko stanje, status radne snage i djelotvornost trenutnih mjera državne podrške. Na osnovu dobijenih nalaza, definisan je skup preporuka za održivost i oporavak preduzeća, zasnovanih na iskazanim potrebama privrednika.



International
Labour
Organization

Ovaj izvještaj objavljen je uz tehničku podršku Međunarodne organizacije rada (MOR). Odgovornost za sadržaj izvještaja je isključivo na autoru. Međunarodna organizacija rada ne preuzima odgovornost za ispravnost, tačnost i pouzdanost bilo koje informacije iz izvještaja.

Sažetak rezultata istraživanja

Uprkos ozbiljnim poremećajima izazvanim krizom COVID-19, crnogorska preduzeća su postepeno nastavila sa radom u posljednjem kvartalu 2020.

Dominantna većina preduzeća (95%) mogla je da radi u cijelosti - bilo redovno, na radnom mjestu, ili na daljinu - dok 5% njih nije nastavilo rad, što je bio slučaj sa gotovo 25% preduzeća u toku drugog kvartala 2020. godine. Alarmantno je da je udio preduzeća koja rade sa značajno smanjenim kapacitetom (32%) ostao na gotovo istom nivou kao i u periodu zaključavanja. Mikro preduzeća su se suočila sa najvećim poteškoćama u obnavljanju svog poslovanja. Oko 7% ovih preduzeća nije radilo, dok je 40% poslovalo sa znatno smanjenim kapacitetom. Operativni status preduzeća poboljšavao se sa povećanjem veličine preduzeća. Sektorski gledano, HORECA i sektor usluga i transporta prikazali su najslabiji kapacitet za oporavak nakon što ih je kriza najteže i pogodila.

Prihodi preduzeća dramatično su pogodjeni - skoro 90% preduzeća bilježi pad prihoda u odnosu na isti period prošle godine.

Tek mali udio preduzeća (9%) navodi da nije došlo do promjena, dok je dodatnih 2% prijavilo rast prihoda. Prosječni pad prihoda, za sva anketirana preduzeća, iznosio je 47%. Najveći pad prihoda, u odnosu na isti period 2019. godine, prijavila su mala preduzeća (50,6%). Gotovo petina mikro preduzeća i četvrtina malih preduzeća prijavila su pad prihoda od preko 80%. Posljedice krize osjetile su se u svim sektorima, a imale su posebno razaranjući učinak na HORECA-u i sektor transporta. Sva anketirana preduzeća iz ovih sektora prijavila su pad prihoda za prva tri kvartala 2020. god, pri čemu je prosječni pad za HORECA iznosio 73%, te 62% za transportna preduzeća. Nadalje, skoro polovina preduzeća u sektoru HORECA i jedna trećina u transportnom sektoru navela je da je došlo do pada prihoda od preko 80%. Kriza nije poštedjela nijedan sektor.

Rad na daljinu je uglavnom implementiran tokom perioda zaključavanja, a praksa se nastavila, iako u manjem obimu, i nakon ukidanja ograničenja.

Oko 40% anketiranih preduzeća nastavilo je s primjenom rada na daljinu (sa punim ili sa nepunim radnim vremenom) u posljednjem kvartalu 2020. godine, u poređenju sa blizu 60% preduzeća koliko ih je bilo tokom perioda zaključavanja. Mikro preduzeća su najmanje fleksibilna u prilagođavanju aranžmanima za rad na daljinu. Prisutnost aranžmana za rad na daljinu i dalje je ostala relativno velika u velikim i srednjim preduzećima (69% i 51%), čak i nakon ukidanja ograničenja, za razliku od mikro i malih preduzeća koja su rad na daljinu primjenjivala u manjem obimu (37% i 42%). Više od polovine preduzeća koja su pribjegla radu na daljinu doživjelo je pad produktivnosti, od čega je skoro 60% njih taj pad ocijenilo značajnim ili vrlo značajnim. Otprilike dvije trećine preduzeća preferira da njihovi zaposleni, kad se kriza završi, rade u radnim prostorijama preduzeća i ne planiraju prelazak na rad na daljinu dugoročno.

Nagli pad potražnje (70%) i kašnjenje u plaćanju klijenata (50%) bili su najkritičniji operativni izazovi preduzeća čak i nakon ukidanja mjera ograničenja.

Takođe, gotovo jednak udio preduzeća (oko 40%) imao je poteškoće sa podmirivanjem obaveza prema dobavljačima i sa izostankom zaposlenih. Svi ovi izazovi, kako je navela gotovo trećina anketiranih, značajno su povećali operativne troškove preduzeća. Da bi riješio problem manjka likvidnosti, značajan udio preduzeća (65%) pribjegao je vlastitim rezervama. Druga najčešća praksa, koju je koristila trećina preduzeća, bilo je podnošenje zahtjeva za moratorijum na plaćanje duga. Sve u svemu, preduzeća se nisu mnogo oslanjala na bankarski sektor. Mikro preduzeća su se mnogo više oslanjala na sopstvene rezerve (73%), ali su se i rjeđe prijavljivala za alternativne mjere podrške u odnosu na druge vrste preduzeća. Sektori u kojima su preduzeća koristila prvenstveno sopstvene rezerve bili su građevinarstvo (81%), usluge (69%), transport i informacije i komunikacije (po 67%) i HORECA (61%).

U cilju smanjenja troškova povezanih s radnom snagom, mjera koju su preduzeća najčešće koristila bilo je smanjenje ili potpuno zamrzavanje novog zapošljavanja (46%).

Dodatno, jedna trećina preduzeća je odložila povećanje zarada, dok je blizu 30% smanjilo troškove za obuku zaposlenih. Iako je smanjenje broja zaposlenih bilo među najmanje rasprostranjениm mjerama smanjenja troškova, gotovo jedna četvrtina preduzeća predviđa otpuštanja u narednom periodu. Mala i srednja preduzeća imala su najveći udio ispitanika koji namjeravaju da otpuste radnike (40%, odnosno 30%). Po sektorima, moguća ukidanja radnih mjesta najviše zabrinjavaju u sektoru HORECA, sa čak 53% preduzeća koja planiraju smanjenje broja zaposlenih. Nadalje, trećina preduzeća u transportnom sektoru, skoro 30% u sektorima usluga i informacija i komunikacija, te jedna četvrtina u sektoru trgovine očekuju otpuštanja u narednom periodu.

I pored velikog nezadovoljstva vladinom podrškom na koje je ukazalo 70% preduzeća, subvencije za zarade bile su najtraženija vrsta pomoći.

Obezbjedivanje subvencija za zarade između aprila i jula 2020. godine pozitivno je ocijenilo 30% preduzeća, iako je samo 4% ispitanika to smatralo mjerom poslovne uštede. Odlaganje poreskih obaveza pozitivno je ocijenilo 23% preduzeća, a isto važi i za 21% preduzeća koja su prepoznala korist od moratorijuma na plaćanje poreza. Podsticaje za nova zapošljavanja i zajmove preko IRF-a Crne Gore ocijenilo je adekvatnim oko 20% preduzeća.

**Čak 78% preduzeća je
ocijenilo da će im
trebati dodatne mjere
ekonomске podrške
kako bi obezbijedili
održivost poslovanja
tokom krize.**

Preduzećima svih veličina prijeko su potrebne dodatne mjere podrške, pri čemu mikro preduzeća čine najveći udio ispitanika (81%) koji iskazuje takva očekivanja. Iako se potreba za dodatnom podrškom postepeno smanjuje sa porastom veličine preduzeća, udio ispitanika koji zahtijevaju dodatne mjere visok je čak i među velikim preduzećima (63%). Potražnja za dodatnim mjerama podrške izuzetno je velika u svim sektorima. Sektor proizvodnje hrane i pića iskazao je najveću potrebu po navedenom (94%), dok je u prosjeku 80% preduzeća iz građevinarstva, maloprodaje/prodaje, HORECA-e i sektora transporta takođe istaklo neophodnost dodatnih mjera podrške.

**Subvencije na zarade i
dalje su najtraženija
vrsta podrške za gotovo
60% preduzeća.**

U odnosu na ukupan broj ispitanika, podršku putem subvencionisanja zarada najviše traže srednja preduzeća (72%), zatim velika i mala (u prosjeku po 60%) a najmanje mikro preduzeća (56%). Finansijsku podršku u obliku kredita pod povoljnim uslovima od IRF-a ili komercijalnih banaka tražila je u prosjeku jedna trećina preduzeća, i to je bila druga najpopularnija mjera za MMSP. Odlaganje plaćanja poreza je približno 30% preduzeća ocijenilo kao odgovarajuću mjeru podrške. Oprštanje duga (bilo djelimično ili u cijelosti) neophodno je za 23% preduzeća, dok je moratorijum na otplatu kredita relevantnim ocijenilo samo 7% preduzeća. Značajan udio preduzeća (koji se kreće između 50% i blizu 90%) u svim sektorima identifikovao je subvencije za zarade kao prioritetnu mjeru podrške.

**Više od 40% preduzeća
očekivalo je potpuni
oporavak, dok je gotovo
jedna trećina ocijenila da
će im za oporavak biti
potrebne dodatne mjere
za smanjenje troškova.**

Takođe, 14% preduzeća predviđa značajne izazove u poslovanju i razmatra privremenu obustavu rada. Oko 3% preduzeća je pesimistično u pogledu izgleda za budući oporavak i očekuje trajno zatvaranje poslovanja. Srednja preduzeća su imala najveći udio ispitanika koji očekuje puni oporavak (62%), zatim slijede mikro i mala preduzeća (sa po 41%), dok je udio velikih preduzeća znatno niži (20%). Za razliku od MMSP, znatno veći broj velikih preduzeća (60%) očekuje da će morati da preduzme mjere smanjenja troškova kako bi uspjeli da oporave poslovanje.

Ključni nalazi

Razvoj uticaja krize COVID-19 u Q3-Q4 2020. godine na:



Operativni status

Poslovanje preduzeća se poboljšalo od drugog kvartala 2020. godine zbog postepenog ukidanja vladinih ograničenja.

64%

preduzeća poslovalo je sa punim ili blago smanjenim kapacitetom u 4. kvartalu, u poređenju sa **43%** u 2. kvartalu.

5%

preduzeća još uvijek nije radilo, što je bio značajan napredak u odnosu na **24%** preduzeća u 2. kvartalu.

60% preduzeća u sektoru transporta, **44%** u sektoru HORECA i **35%** iz sektora usluga preduzeća poslovalo je sa znatno smanjenim kapacitetom. **6%** preduzeća u sektoru HORECA i **8%** u sektoru usluga nisu nastavili sa radom u 4. kvartalu.

90%

preduzeća prijavilo je pad prihoda u odnosu na isti period prošle godine. Prosječni pad prihoda za sva anketirana preduzeća iznosio je **47%**.

Sva anketirana preduzeća u HORECA i sektoru transporta prijavila su pad prihoda.

Finansijsko stanje



Prihodi preduzeća su pogođeni u značajnoj mjeri.



Radna snaga

Otpuštanja zaposlenih su jedna od najmanje korišćenih mjera za smanjenje troškova koje su preduzeća preuzela.

24%

preduzeća predviđa otpuštanja u narednom periodu. Očekivano otpuštanje više je izraženo kod malih i srednjih preduzeća (**40%**, odnosno **30%**).

U sektoru HORECA,

53% preduzeća je planiralo da smanji broj zaposlenih, nakon čega slijede sektor transporta, usluga i IKT-a (po oko 30%).

52%

preduzeća koja su pribjegla radu na daljinu doživjelo je pad produktivnosti, od kojih je blizu **60%** taj pad ocijenilo značajnim ili vrlo značajnim.



Ključni izazovi

82% preduzeća u sektoru proizvodnje hrane i pića,
80% u sektoru transporta i
72% preduzeća u HORECA sektoru je prijavilo **pad potražnje**.

Nagli pad potražnje (70%) i **kašnjenje plaćanja klijenata** (50%) bila su dva najčešće navedena izazova - bez obzira na veličinu preduzeća i sektorskiju pripadnost.

40% preduzeća je imalo poteškoća u podmirivanju obaveza prema dobavljačima i po pitanju izostanaka zaposlenih.

Da bi odgovorili nanepovoljne novčane tokove, **65%** preduzeća se oslanjalo na sopstvene rezerve, što je bila najčešća praksa bez obzira na veličinu preduzeća i sektor.

Mikropreduzeća su se najčešće oslanjala na vlastite rezerve (**73%**), kao i **81%** preduzeća u sektoru građevinarstva, **69%** u sektoru usluga, **67%** u sektoru transporta i informacija i komunikacija i **61%** preduzeća u HORECA sektoru.



... i strategije za njihovo prevazilaženje



Adekvatnost vladinih mjera podrške

MMSP su manje zadovoljna podrškom Vlade u odnosu na velika preduzeća.

Vladina podrška nije zadovoljila potrebe skoro **70%** preduzeća: gotovo **30%** je mjere procijenilo kao potpuno neadekvatne ili nedovoljne, a preko **40%** smatra da su mogle biti bolje.

Preko **40%** preduzeća predviđa potpuni oporavak, a gotovo **1/3** treba da sproveđe dodatne mjere smanjenja troškova kako bi zaokružili oporavak.

78% preduzeća treba dodatne mjere ekonomске podrške kako bi moglo održati svoje poslovanje.

14% preduzeća predviđa značajne izazove i razmatra privremenu obustavu poslovanja, a **3%** predviđa trajni prekid poslovanja.



Buduće perspektive za oporavak

Na osnovu nalaza istraživanja, a u cilju podrške Vladi CG u planiranju novog seta ekonomskih mjera za održivost i oporavak preduzeća, UPCG je kreirala sljedeće preporuke:

Nastaviti sa subvencionisanjem zarada kako bi se podržala najpogođenija preduzeća da očuvaju radna mjesta svojih zaposlenih.

Subvencije za zarade predstavljale su najtraženiju vrstu podrške u Q3-Q4 2020. godine, a skoro 60% preduzeća je ocijenilo da ova mjera predstavlja najadekvatniju podršku privredi i u narednom periodu. Iako smanjenje broja zaposlenih spada u najmanje korišćene mjeru za smanjenje troškova poslovanja u periodu sprovođenja istraživanja, gotovo jedna četvrtina preduzeća predviđa mogućnost otpuštanja u bliskoj budućnosti.

Preporučuje se da se nastavi sa obezbjeđivanjem subvencija za zarade u iznosu od 100% neto minimalne zarade za preduzeća koja su prijavila pad prihoda od preko 30% u odnosu na 2019. godinu zbog pandemije i restriktivnih mjera u cilju suzbijanja epidemije. Mjera bi se trebalo primjenjivati tokom prvog kvartala 2021. god. ili duže - zavisno od epidemiološke situacije i poboljšanja uslova poslovanja. Isto tako, preporučuje se preispitivanje kriterijuma prihvatljivosti za preduzeća koja se kvalifikuju za subvencije zarada na pojedinačnoj osnovi. Istraživanje o preduzećima pokazalo je da nivo negativnog uticaja u velikoj mjeri varira ne samo po sektorima već i unutar sektora, sa preduzećima koja prijavljuju mali ili nikakav uticaj u najteže pogodenim sektorima, i obrnuto.

Obezbijediti dodatnu finansijsku podršku preduzećima, kako bi se djelimično nadomjestio manjak likvidnosti.

Finansijsku podršku u obliku subvencionisanih zajmova za likvidnost pod povoljnim uslovima tražila je u prosjeku jedna trećina preduzeća. Nagli pad potražnje i kašnjenje plaćanja klijenata zabilježeni su kao najkritičniji operativni izazovi, što je izazvalo nagli pad novčanih tokova. Blizu 90% preduzeća bilježi pad prihoda u odnosu na isti period prošle godine. Ključno je osigurati firmama potrebnu likvidnost kako bi se izbjeglo guranje solventnih, ali nelikvidnih firmi u stečaj.

Preporučuje se pružanje državnih garancija za najmanje 70% iznosa zajmova za preduzeća koja prijavljuju pad prihoda od preko 30% zbog pandemije i vladinih mjera ograničenja. Garancije Vlade i Centralne banke koje pružaju preko IRF i komercijalnih banaka bi trebalo da budu proporcionalne udjelu svake banke na tržištu u Crnoj Gori i ne bi trebalo da iznose više od 40% ukupnog plasmana banke. Maksimalni iznos zajma koji bi država garantovala bi trebalo ograničiti na 300.000 € kako bi veći broj preduzeća imao koristi od ove mjeru. Zajmovi koji prelaze ovaj iznos trebalo bi da budu uslovljeni odobrenjem Vlade ili nadležnog ministarstva. Vlada i Centralna banka treba da unaprijed utvrde kamatnu stopu (koja mora biti fiksna), grejs period (najmanje 12 mjeseci) i rok otplate (najmanje 36 mjeseci). Najteže pogodenim preuzetnicima i MMSP treba odobriti beskamatne zajmove kako bi pokrili nedovoljne novčane tokove. Isto tako, trebalo bi razmotriti pretvaranje dijela zajma u bespovratna sredstva ako preduzeća ispunjavaju niz specifičnih kriterijuma, od kojih bi jedan mogao biti zadržavanje radne snage.

Nastaviti sa odlaganjem plaćanja i smanjenja poreza, kako bi se ublažili problemi likvidnosti.

Skoro 30 % preduzeća zatražilo je odlaganje plaćanja i smanjenje poreza kako bi dodatno podržali preduzeća u rješavanju nekonzistentnih novčanih tokova.

Preporučuje se odlaganje plaćanja dospjelih poreskih obaveza po osnovu svih vrsta poreza, uključujući socijalne doprinose uz porez na dohodak fizičkih lica za 2021. godinu, sa mogućnošću otplate u najmanje 24 rate. Takođe se preporučuje odlaganje plaćanja carine i PDV-a za najviše 90 dana i predviđanje mogućnosti ponovne primjene ove mjere (u ciklusima) dok novčani tok preduzeća ne bude stabilan. Mnoga preduzeća predlažu promjenu sistema PDV-a i predlažu naplatu PDV-a nakon plaćanja faktura. Preduzeća su ponovila potrebu za povećanjem praga za obaveznu registraciju za PDV sa 18.000 EUR prometa na (najmanje) 30.000 EUR da bi se podržali posebno preduzetnici i mikro preduzeća koja su ovo pitanje pokrenula i prije pandemije. Isto tako, preporučeno je smanjenje lokalnih komunalnih taksi, uključujući naknade za upotrebu puteva za pristup komercijalnim objektima i obustavljanje njihove prinudne naplate do kraja 2021. Konačno, da bi se mogao poštovati novi Zakon o fiskalizaciji kod trgovine proizvodima i uslugama (na snazi od 1. januara 2021. godine), preduzeća su istakla potrebu davanja subvencija za kupovinu fiskalnih uređaja i opreme za zamjenu postojećih poreskih kasa u skladu sa obvezama iz zakona

Unaprijediti radno zakonodavstvo, kako bi se osigurala djelotvorna primjena aranžmana za rad na daljinu i fleksibilnosti u upravljanju ljudskim resursima.

Rad na daljinu je uglavnom implementiran tokom perioda zaključavanja, a praksa se nastavila, iako u manjem, ali ne i zanemarljivom obimu, u posljednjem kvartalu 2020. Oko 40 % anketiranih preduzeća nastavilo je da koristiti rad na daljinu sa punim ili nepotpunim radnim vremenom u zadnjem kvartalu 2020. u poređenju sa blizu 60 % preduzeća tokom perioda zaključavanja. Mnoga preduzeća su po prvi put morala da primijene aranžmane za radu od kuće i morala su brzo da uvedu takve radne aranžmane u cijeloj kompaniji. Trenutna zakonodavna osnova pokazala se nedovoljno razvijenom i izazvala je brojne poteškoće u praksi.

Preporučuje se dopunjavanje odredbi vezano za rad od kuće, posebno one koje se odnose na načine organizovanja posla, upotrebu informacione tehnologije, zaštitu na radu i privatnost zaposlenih, između ostalog. Jednako je važno razjasniti (ili usvajanjem novog propisa ili izmjenom postojećeg zakonodavnog okvira) kako tačno primjenjivati radno zakonodavstvo u vanrednim situacijama (viša sila). Poslodavci bi trebalo da imaju pravo donošenja jednostranih odluka (nakon konsultacija sa zaposlenima) o uvođenju rada od kuće ili skraćenog radnog vremena uz proporcionalno smanjenje plata za vrijeme vanrednog stanja. Isto tako, odredbe o prestanku radnog odnosa, izmjeni ugovora o radu i radnom vremenu bi trebalo dopuniti novim osnovima/razlozima koji uključuju vanredne situacije.

Obezbijediti odgovarajuću infrastrukturu i regulatorni okvir za primjenu digitalne tehnologije, obezbjeđenje kontinuiteta poslovanja i jačanje otpornosti preduzeća.

Istraživanje o preduzećima naglasilo je ograničenu spremnost preduzeća za krizne situacije sa malim procentom preduzeća (30 procenata) koja su naznačila da imaju uspostavljene planove za očuvanje/kontinuitet poslovanja. To je zabrinjavajuće jer će sposobnost brzog prilagođavanja i usklađivanja poslovнog modela biti ključna za preživljavanje. Preko 60 posto preduzeća je navelo da je krenulo u usvajanje digitalne tehnologije nakon izbijanja krize. Ipak, udio onih koji se preusmjeravaju na e-trgovinu i online platforme kako bi zadržali kupce i istražili nova tržišta je relativno mali (20 posto).

Važno je obučiti i podržati preduzeća da razvijaju poslovne planove za nepredviđene situacije koji bi im pomogli da se nose sa trenutnom krizom i ojačaju otpornost na buduće izazove. Takođe treba obratiti pažnju na aspekte koji se odnose na efikasnu primjenu aranžmana za rad od kuće, zaštitu na radu i produktivnost. Preduzećima je takođe potrebna podrška koja će ubrzati njihovu digitalnu transformaciju i ospozobiti ih za budućnost. Podršku i podsticaje bi trebalo pružiti i preduzećima koja uvode i investiraju u poslovne procese i inovacije sa djelotvornijim korištenjem resursa. Takođe se preporučuje proširenje digitalne infrastrukture u javnom sektoru koja će moći da pruži djelotvorne e-usluge građanima i preduzećima.

IZDAVAČ
Unija poslodavaca Crne Gore
Cetinjski put 36
81000 Podgorica, Crna Gora

TELEFON
+382 20 209 250

E-MAIL
office@poslodavci.org

WEB
www.poslodavci.org